

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Hur formas judisk identitet i Sverige?

Ett inifrånperspektiv av uppfattningar och praktiserande

Göteborgs Universitet Höstterminen 2014

Institutionen för Globala studier

SA1511, Socialantropologi: Examensarbete, 15 hp

Författare: Adrian Rappestad

Handledare: Lisa Åkesson

Kursansvarig: Dan Rosengren

Innehållsförteckning

1. Inledning

1.1. Sammanfattning	3
1.2. Abstract	3
1.3. Inledning	4
1.4. Syfte och frågeställningar	4
1.5. Teori och tidigare forskning	5
1.6. Metod	6
1.7. Avgränsning	7
1.8. Etik	7
1.9. Bakgrund	7

2. Etnografi

2.1. Presentation av informanter	8
2.2. Den judiska identitetens inverkan och praktik i vardagslivet	9
2.3. Socialisering kontra etnisk tillhörighet	11
2.4. Israel-Palestinakonflikten som skapande av identitet	12
2.5. Samspelet mellan svensk och judisk identitet	14

3. Avslutning och konklusion **16**

4. Litteraturförteckning **19**

Sammanfattning

Den här uppsatsens mål är att undersöka hur identitet praktiseras och uppfattas av människor med judisk bakgrund som lever i Göteborg. Uppsatsen ställer frågor om att leva i två olika kulturer, dels den svenska som är det samhälle som dessa personer lever och är integrerade i och dels den judiska som är etnisk och en del av den personliga identiteten. Jag vill veta hur mina informanter tolkar och praktiserar sin judiska identitet samt hur och om de jämför den med sin svenska. Detta är en uppsats om vad som skapar identitet hos en människa, och hur den identiteten sedan praktiseras. Jag har baserat min undersökning på fyra människor, män och kvinnor i åldrarna 25 till 30. Jag valde en specifik åldersgrupp därför att jag vill göra min uppsats så kvalitativ som möjligt. Anledningen till att jag valde att ägna mitt arbete åt människor med judisk identitet är på grund av de olika uppfattningar som existerar inom skilda områden. Sympatier med staten Israel och eventuella åsikter i den palestinska konflikten varierar och är en av världens mest svårlösta konflikter. Samtidigt har den judiska identiteten ett motstånd i den antisemitism som existerar och har existerat genom historiens gång. Åsikter angående politik och religion varierar och hur stor roll dessa faktorer spelar i förandet av identitet kommer uppsatsen också att ta upp.

Nyckelord: Socialantropologi. Kultur. Judisk identitet. Unga Vuxna.

Abstract

The aim of this thesis is to explore how people with a jewish heritage in Gothenburg are apprehending and practicing identity in their daily life. The thesis is raising questions about how to live within two cultures, the Swedish and the Jewish. I want to find out how interaction between their swedish and jewish identity takes form and I am going to interview young adults both male and female between 25 and 30. Why I am using people within the same age is because I want to make my thesis as qualitative as possible. The reason that I want to study the shape of jewish identity is because of the versatility. There is a wide range of opponents connected to religion, politics and conflict in jewish identity. In my thesis I want to show how all those different approaches help to create the identity of my informants.

Keywords: Social anthropology. Culture. Jewish identity. Young adults.

Inledning

Fastställandet av vad det innebär att vara jude är svårdefinierat. Inom judendomen som är det officiella trossystemet innefattas många olika åsikter om hur en precisering ska ske. Den strikta uppfattning som de judiska prästerna *rabbinerna* hävdar är att definitionen av en jude innebär att man föds av en judisk mor. Den etniska delen i att vara en jude är att tillhöra Israels folk. Samtidigt är judendomen spridd i så många länder att det finns många språk, medborgarskap och kulturella bakgrunder vilket komplicerar begreppet (Groth, 2002: 33). Rättigheten till vem som kan kalla sig jude går tillbaka till biblisk tradition men vad som kan uppfattas som ett dilemma är att det även alltid har varit möjligt att konvertera till judendom. Just en sådan konvertering innebär ett inträde till det judiska folket samt olika former av skyldigheter att förhålla sig till gentemot det judiska folket. Att vara jude är alltså att tillhöra en specifik etnicitet men det innebär även att vara del av ett trossystem (2002:34).

I Sverige existerade vid början av millennieskiftet ca 17 – 18. 000 människor med judiskt påbrå. Den religionsfrihetslag som 1951 infördes i Sverige innebar att det inte längre fanns krav från myndigheter att svenska judar skulle tillhöra en församling (2002: 298). I och med detta går det att anta att den judiska befolkningen i Sverige har sekulariserats och assimilerats in i det svenska samhället i relativt hög grad. Trots judiska skolor och gudstjänstlokaler i många svenska städer så uppfattas den judiska identiteten av judarna i Sverige själva som kulturell, etnisk och historisk snarare än religiös (2002:299).

Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är att redovisa hur fyra människor i Göteborg med judisk familjebakgrund, både män och kvinnor i åldrarna 25 till 30 betraktar sin judiska identitet. Jag undersöker hur de uppfattar judisk och svensk kultur, om de praktiserar den i sitt vardagsliv och i så fall hur. Tolkar de den på ett särskilt sätt eftersom de samtidigt tar del av sin judiska kultur? Som en del av identitetsskapande kommer jag även ta reda på vilken roll konflikten mellan Israel och Palestina spelar hos mina informanter. Både historiskt och i nutid har det inneburit en viss problematik att identifiera sig som jude. Å ena sidan så finns det bland judarna själva många åsikter angående tro och förhållningssätt relaterat till religion och den judiska staten Israel. Samtidigt så pågår där en svårlöst konflikt angående vem som har rätt till området Palestina. Denna konflikt är en fråga som de flesta judar har olika åsikter om (Nyström, 1991: 23-24). Antisemitism är också ett begrepp som innebär att judar genom historien har behandlats med fientlighet på grund av stereotypa föreställningar som grupp (SKMA: Svenska kommittén för antisemitism).

Teori och tidigare forskning

Enligt antropologen Erving Goffman presenterar det sociala samspelet mellan människor ett sorts tankemönster där samhället är en scen och där människor spelar olika roller. En person har möjlighet att spela olika roller i samhället, eller enligt Goffman på scenen men under tiden

i rollen skapas våra möjligheter därefter. Utifrån den roll man spelar existerar ett sorts regelverk. Det är själva strukturen som måste följas för att ge ens roll trovärdighet trots att det finns ett visst utrymme för att improvisera sitt agerande (Hammarén & Johansson, 2009: 27).

Eftersom den judiska befolkningen räknas som en minoritetsgrupp i Sverige har det på senare år lagts extra resurser från staten för att de ska kunna upprätthålla sin kultur. Denna kultur går att ta del av på internet genom hemsidor som är kopplade till judiska församlingar. Det finns även en hel del litteratur om judar i Sverige skrivet som studentlitteratur. *Judar i det svenska folkhemmet* skriven av Karin Sjögren är en historieskildring som tar upp Sverige och folkhemmet under 1950-talet kombinerat med judiskt liv i Sverige under den perioden. En annan bok är *Judarna i det svenska samhället* sammanfattat av Kerstin Nyström som är ett samarbete mellan forskare från olika områden och olika universitet i Sverige. Dessa böcker är skrivna i en annan tid än då min uppsats tar sin form men de har hjälpt mig att skapa en historisk bakgrund för det judiska livet i Sverige på en kronologisk och kulturell nivå.

Synen på att identitet utvecklas genom olika relationsrelaterade roller som människan spelar i samhället utvecklas av Thomas Hylland Eriksen. Han fokuserar på gruppstillhörande där han beskriver kollektiv kulturell identitet och hur den existerar inom gruppens gränser. Hur pass sammansvetsad den kulturella identiteten är inom gruppen är dock osäkert vilket innebär att den kulturella identiteten inte praktiseras utav alla inom gruppen. Det är dock inte fel att skapa kulturella särdrag som innebär avgränsning för det är en del av att skapa en gruppstillhörighet men den går inte att ta för given. Det är inte alla människor i en grupp som tar till sig samma uttryck. Samtidigt finns det människor utanför gruppen som praktiserar samma kulturella identitet (Hylland Eriksen, 1999: 31).

En anledning till att inte alla i en grupp längre väljer att ge uttryck för samma kultur är möjligtvis på grund av den kulturrelativism som innebär ett större erkännande av kulturella minoriteter i ett samhälle. I och med att ett samhälle tar till sig av nya influenser luckras ett samhälles kulturella homogenitet upp. Inom västvärlden finns idag inte heller samma officiella kulturimperialism som innebär att sprida sitt lands ideal till övriga världen. Det kan innebära att en kulturell enhet inte existerar på samma sätt inom ett land som till exempel i början av 1900-talet. Resultatet kan bli att gränserna för vad som är ett kulturellt särdrag luckras upp. Det är stor chans att dagens svenskar känner sig mer kulturellt lika dagens holländare än svenskar på 1920-talet (1999: 28-29).

I relation till min uppsats är detta relevant då jag söker efter de kulturella särdrag som enligt Eriksen skapar gruppstillhörighet, i detta fall hos mina judiska informanter. De är en del av två etniska grupper då de är judar som bor i Sverige och jag vill veta hur det påverkar deras identitet.

Metod

Det finns flera olika sätt att samla in sitt empiriska material. Antropologisk tradition har ofta lyft fram deltagande observation som den främsta metoden för att bedriva forskning. Det

beskrivs som ett analytiskt verktyg som är kvalitativ både när det gäller att samla och tolka material (DeWalt & DeWalt, 2011:10). Den begränsade tidsram som gäller under en kandidatuppsats fodrade dock insamling av empiri på ett annat sätt. Jag valde att intervjua mina informanter. Valet stod mellan att utföra enkätundersökningar för att täcka in så många informanter som möjligt. Det är dock inte det enda sättet att skapa validitet på. Jag valde att istället göra personliga intervjuer med färre personer. Då jag inte kände många människor med judisk bakgrund så kontaktade jag den judiska församlingen i Göteborg där min kontakt senare blev min informant. Hon hjälpte mig att hitta två personer medan jag själv hittade en person att intervjua.

Jag intervjuade fyra personer varav två var kvinnor och två var män med en intervjutid på 90 minuter per person. Anledningen till mitt urval av informanter är att då jag sökte intervjua människor i samma åldersgrupp skulle blandade kön skapa större bred representation i min etnografi. Min intervjutid använder jag för att fördjupa svaren på mina frågor. Därmed förbättrar jag grunden för en kvalitativ undersökning som lyfter fram och även skapar en antropologisk dimension i samtalen med dem.

Något som går att betrakta som en risk inom intervjuer i skapandet av kvalitativ empiri är att det inte bara är strikt frågor och svar som spelar roll. Det handlar om ett sorts tillfälligt förhållande som kan vara positivt eller negativt. Relationen mellan intervjuare och informanten styr intervjun ibland på samma nivå som de frågor som finns. Av den anledningen kan också de svar som erhålls skifta form även om frågan är densamma (Kvale & Brinkmann, 2009: 322-323).

Jag använde mig av semistrukturerade intervjuer där jag skapade en guide med relativt öppna frågor som skulle hjälpa mig att grundligt täcka frågornas teman och skapa struktur över min intervju. Tanken var att det tillvägagångssättet samtidigt skulle stimulera min informant till att öppna sig mer och inte svara strikt på mina frågor. Anledningen till detta var att fler frågor skulle dyka upp. Det skulle ge intervjun en mer antropologisk bas eftersom intervjuerna är kvalitativa och berättande från informant till undersökare (DeWalt & DeWalt 2011: 139). Ännu en anledning till att ge min intervju ett mer samtalsbetonat tillvägagångssätt är att förminska en eventuell stressfaktor hos min informant. Ju striktare en fråga är desto mer strikt kommer svaret bli och känner informanten att den inte har mycket att svara så finns möjligheten att personen blir stressad och i värsta fall negativt inställd till hela intervjun (Ekholm & Fransson, 1992: 32-33).

Jag spelade in mina intervjuer med informanternas godkännande. De ägde rum i bokade grupprum på universitetsbiblioteket där ljudupptagningen inte skulle störas vilket hade kunnat ske på en offentlig plats. Risker fanns att mina informanter skulle bli hämmade av att samtalet spelades in och därmed försämma intervjun men då de i god tid gav sitt godkännande så blev det faktiskt den smidigaste lösningen. Anledningen till detta var att eftersom samtalen var långa så skulle intervjun bli lidande och tid skulle gå till spillo om jag satt och antecknade samtidigt. Det skulle med andra ord komprimera intervjun. Risker fanns även att jag i efterhand skulle kunna felutolka mina egna anteckningar och som en följd av detta misskreditera min informant (1992: 58-59).

Avgränsning

Mitt mål var att röra mig inom samma åldersgrupp 25 till 30 år för att fördjupa min kvalitativa ansats men i och med att jag intervjuade både män och kvinnor så skapade jag även en bredd. Jag lät alltså åldersgruppen vara den gemensamma faktorn för mina informanter som ska ge en kvalitativ tyngd. Att min empiri samtidigt bestod av både män och kvinnor är tänkt att ge mig svar från olika perspektiv och därmed ska urvalet bidra med bredd till uppsatsen. Då mina informanter hade lätt för att prata snarare än att jag sökte medel för dem att öppna upp sig så fick jag snarare avbryta för att hålla samtalet kopplat till min frågeställning. Detta blir en sorts avgränsning i den pågående intervjun då mina avbrott gentemot mina informanter gjordes för att få svaren att bli så sammankopplade med frågorna som möjligt och för att inte överstiga min tidsram.

Etik

Jag väljer att inte presentera mina informanter med deras riktiga namn. Inte heller väljer jag att berätta särskilt mycket om deras personlighetsdrag så som jag uppfattade dem i intervjun. Informanternas berättelser om hur de uppfattar och praktiserar sin judiska identitet är det som är relevant för min uppsats, inte hur jag personligen uppfattade dem utifrån vårt möte. Hade jag gjort det så hade samtalet lätt kunnat bli en debatt istället för en intervju. Det är även i form av privatpersoner som de deltar i intervjuerna och berättar för mig som icke-jude och student om sina uppfattningar om judisk identitet. Hade de gjort det utifrån någon verksamhet eller en yrkesroll så hade situationen varit annorlunda. Jag ansvarar för att det mina informanter säger tolkas och anges korrekt i min text och genom att ha spelat in intervjuerna så minimerar jag risken för feltolkningar (1992: 58).

Bakgrund

Den legitima judiska invandringen till Sverige startade 1775. Innan dess var de judar som valde att bosätta sig i Sverige tvungna att konvertera till kristendomen (Glück, Neuman, Stare: 1997: 16). Under 1800-talet lättades det på reglerna gällande judisk invandring och dess liv i Sverige. På 1870-talet anses den politiska frigörelsen för judar vara fullständig vilket innebar att de i grundlagen fick fullständiga rättigheter som medborgare i Sverige (1997: 30). De judar som att med tiden kom att bosätta sig i Sverige var ingen stor grupp, under 1800-talets början rörde det sig om ca 1000 människor och under 1990-talet räknades de vara ca 15. 000. Det går inte att helt exakt beräkna antalet då invandringsstatistik i Sverige inte är upplagd efter etnicitet eller religion. Av de judar som från 1775 anlände till Sverige fanns det stora skillnader i etnicitet.

De *sefardiska* judar som var de judar som först anlände till Sverige från Tyskland hade ekonomiskt kapital då 2000 riksdaler krävdes för att erhålla skyddsbrev i Sverige. De hade en likartad bakgrund gällande religion, språk och kultur.

De *askhenasiska* judar som kom till Sverige under 1860-talet och framåt var flyktingar från förföljelser i Östeuropa. De var fattiga judar från Tsarrysland med en annan social och kulturell bakgrund. Den var avvikande både från svenskt håll men även för de sefardiska judar som redan fanns i landet. Svensk lagstiftning förutsatte dock ett judiskt ansvar vilket innebar att de olika församlingarna i landet garanterade de nyanlända judarna social och ekonomisk trygghet. Bistånd gavs till de nyanlända judarna men den personliga kontakten mellan de båda grupperna var obefintlig (1997: 38).

Den östeuropeiska gruppen var också diversifierad då de judar som anlönt senare från Ryssland på grund av den pågående revolutionen där var hantverkare och inte lika ortodoxa som de judar med bakgrund i jordbruk som hade anlönt tidigare från Baltikum och Polen. Den senare inkomna gruppen av ryska judiska flyktingar hade lättare att smälta in i det svenska samhället än de som kom under slutet av 1800-talet och som sysslade med jordbruk och gårdfarihandel (1997: 38). Den kulturella och etniska blandning som nu fanns bland judarna i Sverige gjorde att det blev en större spridning av judar i hela Sverige och det kom att bildas mer eller mindre slutna områden i svenska städer där de nyinflyttade judarna kom att bosätta sig. Där talades jiddisch och livsstilen togs med från de områden de levte i innan (1997: 40).

Bland judar i Sverige har en viss dubbelhet existerat när det gäller att erkänna sin identitet. Det handlar om att lyfta fram både det judiska och det svenska. Fram till andra världskrigets slut så fick aktiviteter kopplade till den judiska identiteten vara reducerade till hemmet medans man utåt sett anammade det svenska. I och med bildandet av staten Israel 1948 så har samma tvåfaldighet existerat men av den anledningen att det nu finns ett land där den judiska identiteten är norm. (1997: 54-55).

Presentation av informanter

Jag har baserat min empiri på fyra informanter. Kalle, David, Amanda och Anna. De är alla i åldrarna 25 till 30.

Kalle är född utav svenska föräldrar men blev i tidig ålder introducerad till judendomen via sin styvmormor. Detta skulle inleda ett så starkt intresse att han i vuxen ålder konverterade till judendomen och är idag praktiserande jude. Med ett tidigt intresse för livsfrågor och religion och med en styvmormor som var judinna föddes ett intresse som kom att resultera i

konverteringen. Kalle kommer från en stor familj med stark gemenskap. Just gemenskap inom familjen är samtidigt ett centralt tema i judisk kultur.

David är uppvuxen i Sverige av två judiska föräldrar med polskt ursprung. Han är till skillnad från Kalle född jude. David har tidigt lärt sig att ta del av det svenska samhället så han har alltid sett sig som svensk även om han är uppvuxen med både polska och judiska traditioner.

David är inte religiös utan tar del av de traditioner som han tycker är ”trevliga” oavsett om det är julafton eller en shabbat middag.

Amanda är född med en svensk mor och en judisk far från Polen och Rumänien. Hon är inte uppvuxen religiöst och brukar inte delta i judiska högtider längre. Hon är inte heller idag troende. Då Amandas mor är svensk är hon inte född judinna men hon har ändå en judisk släkt som är hälften av hennes familj. Hon reser regelbundet till Israel där många av hennes släktingar bor. Hon kan prata lite hebreiska men har bestämt sig för att öka sina kunskaper. Hon är inte insatt i någon kultur från Östeuropa likt David utan ser sig själv som hälften svensk och hälften judisk med tyngdpunkt på svensk eftersom hon är uppvuxen här.

Anna har också föräldrar från två länder, en far från Israel och likt Amanda en mor från Sverige. Hon är aktiv i den judiska församlingen i Göteborg men är inte religiös. Hon lägger därför betoning på att hon är halvt israelisk. Trots att hon lever och är uppvuxen i Sverige känner hon sig väldigt hemma i Israel och förknippar sig starkt med kulturen i landet.

Den judiska identitetens inverkan och praktik i vardagslivet

Tanken på en existens av flera roller hos en människa som Erving Goffman förespråkar stämmer väl överens med den dubbelhet bland svenska judar som jag nämnde i min bakgrund. Människor spelar olika roller i samhället som han jämför med en teaterscen. I själva rollen definieras vår identitet (Hammarén & Johansson, 2009: 27). I mina intervjuer lade jag vikt vid just den frågan som en del av identitetsskapande. En människa kan bära på många roller i sin identitet som knyter an till olika aspekter av hur han eller hon väljer att leva sitt liv.

Kalle och David, de två manliga deltagarna i denna undersökning är båda judar men deras identitet är helt olika för att deras roller ser annorlunda ut. Kalle är etniskt svensk men konverterade till judendomen när han blev vuxen. I och med att det var religiös övertygelse som gjorde att han valde att genomgå en treårig process för att till slut kunna kalla sig jude så är det en dominerande roll som tar upp en stor del av hans identitet. Religionen är i Kalles och de flesta troende judars fall något som i stor del dominerar hur deras vardagsliv ser ut. Kalle får till exempel inte blanda kött och mjölk och enbart äta djur med helkluvna klövar eller fiskar med fenor och fjäll men alltid separerade. Anledningen till Kalles val är ”att det står i bibeln tre gånger på två olika ställen”. Det är därför väldigt viktigt, men vad anledningen till detta kan vara spelar enligt Kalle mindre roll eftersom det med tiden har utvecklats till en norm i den judiska tron.

För att återgå till den judiska tvåfaldigheten kopplat till Goffmans teorier om sociala roller så kan Kalle tänka sig att äta icke koshermat i det offentliga så länge det inte bryter mot några regler. ”Jag kan gå till McDonalds eller Burger King eller så och käka en hamburgare utan ost, hemma är jag lite mer noga. Jag har olika kärll för kött och mjölk som jag diskar med olika borstar”. Utanför hemmet eller i inhandlande av matvaror behöver inte maten vara kosherprodukter men han kan inte tänka sig att äta de produkter som i den hebreiska bibeln är förbjudna som till exempel gris. I hemmet väljer Kalle att dela upp maten på det sätt som den

judiska bibelns föreskrifter påtalar. David betonar snarare etniska inslag i sin identitet vilket gör att hans förhållningssätt kopplat till identitet är mer blandad än Kalle som främst utgår efter sin religiösa övertygelse.

För David är värderingar viktigast och han lägger fokus på hur han uppfattar en människas personlighet. Hans föräldrar är judar från Polen och han själv är uppvuxen i Sverige. ”Jag känner att jag tar del av alla tre. Jag känner mig svensk, jag känner mig polsk, jag känner mig judisk. Det är en stor kombination men i slutändan tror jag det är värderingar och vad man har lärt sig”. David är inte religiös men deltar i judiska aktiviteter för att han tycker om det. ”Jag känner att jag är väldigt medveten om min judiska identitet och den judiska kulturen. Praktiserar gör jag inte så mycket utifrån ett religiöst perspektiv men ibland kan jag gå på Shabbat middagar eller vissa evenemang för att jag tycker att det är väldigt trevligt och för att jag har andra vänner som gör det också”.

I Amandas fall var judiska högtider något som hon alltid firade som barn och därför anser hon sig idag ganska medveten om sin judiska identitet. Som vuxen är Amanda inte troende och beroende på tillfälle känner hon sig inte alltid särskilt judisk heller. Om det är ett känsligt tillfälle i en politisk diskussion till exempel kan hon välja att inte påvisa sin judiska identitet. Amanda har dock kopplingar till sin judiska identitet men tycker att utövandet går att göra på så många olika vis att det inte är förutbestämt. Som exempel nämner hon sin faster som lika gärna kan titta på film istället för att delta på en shabbat middag men som ändå är väldigt medveten om sin judiska identitet. Amanda gör regelbundna resor till Israel samtidigt som hon där kan känna sig kluven angående sin judiska identitet. ”Eftersom att min mamma inte är judinna räknas jag inte som judisk när jag besöker Israel, samtidigt som jag har rätt till medborgarskapet Aliyah”. Medborgarskapet är till för människor utanför Israel som är födda judar eller har en förälder som är född jude. Det är också till för människor som har bott i Israel men som flyttat därifrån efter fjorton års ålder och har bott i ett annat land i minst fyra år (The Jewish Agency)

Anna har en liknande bakgrund som Amanda men hennes far är från Israel. Hon talar flytande hebreiska vilket kom naturligt för henne då hennes pappa talade det med henne som liten. Det gjorde att hebreiskan för henne kom före svenskan. Som delaktig i den judiska församlingen är Annas judiska identitet ett personligt engagemang men inte något som har en religiös innebörd. ”Jag gör det för att jag har väldigt många kompisar som är judar och som inte heller är så religiösa men vi har fester, lite middagar och det är på det sättet vi umgås. Det är så vi behåller vår sammanhållning”. Motivet är här trivsel och samlandet av vännerna på samma sätt som när David väljer att delta i judiska högtider eller tillställningar. Det är dock inte bara samvaron som engagerar henne utan hon är också ordförande i Göteborgs studentstyrelse. Även om hon inte är religiös sker samarbete med synagogan och hon och hennes väninna har ställt upp och sjungit där. På samma sätt som Amanda har Anna vuxit upp med judiska högtider och resor till Israel. Det personliga engagemanget har dock framträtt under senare år. Det inleddes när hon vid 17 års ålder sökte och deltog i den sponsrade resan *Birthright* till Israel och därefter har hon därefter blivit mer och mer aktiv i Göteborgs judiska församling.

Socialisering kontra etnisk tillhörighet

Enligt Thomas Hylland Eriksen bör kulturell identitet hållas öppen. Ska kulturella särdrag kategoriseras så går det alltid att hitta människor som inte definierar sig inom den kulturella normen. Det innebär inte att föreställningen om något som anses vara starkt förknippat med en etnisk identitet är fel men den kan inte appliceras på alla (Eriksen, 1999: 31).

Anna ser dock sin medverkan i den judiska församlingen som en gemenskap och ett sätt för umgänge med sina judiska vänner. Med andra ord så kan rollen av att vara etniskt annorlunda än i detta fall den svenska normen fungera som en sammanhållning. Han menar att alla inte använder samma uttryck i praktiserandet av en gemensam kultur så därför ska den inte ses som fastställd. Anna å sin sida hävdar att den gemensamma kulturen förenar människor som annars inte har särskilt mycket gemensamt på ett individuellt plan. ”Det är så vi behåller vår sammanhållning. Vi är så olika och det är det som är så häftigt. Det är olika åldrar, olika skolor och vi har egentligen inte jättemycket gemensamt.”

David och Amanda känner båda att eftersom de har vuxit upp i ett svenskt samhälle som är sekulärt så har deras föräldrar velat att de ska vara en del av det samhälle de lever i och som Amanda beskriver det:

”Eftersom jag är uppvuxen i Sverige och gått i svensk kommunal skola har frågan om identitet aldrig varit relevant och det har varit viktigt för mina föräldrar att jag skulle gå i samma skola som barnen i kvarteret och inga åtgärder skulle göras för att på något sätt särskiljas från någon annan i det svenska samhället”.

Likt David är både Amanda och Annas judiska del av familjen inte svensk utan Amandas far är jude från Polen och Rumänien medan Anna har en far från Israel. I motsats till David så känner inte Amanda att hennes identitet har präglats utav kulturella särdrag från de länderna. Hennes mor är dock svensk och hon har växt upp med ett aktivt deltagande i den svenska kulturen. Trots sin svenska uppväxt så har hon en stor del av sin släkt på sin fars sida i Israel och likt resten av mina informanter reser hon dit regelbundet. Anna med sin israeliske far känner att hon har en stark israelisk identitet samtidigt som hon också har en svensk mor och väljer att leva sitt liv i Sverige. På grund av det valet är hon medveten om vad som är israeliskt och också judiskt i sin identitet. Reflektera över vad som är svenskt gör hon inte lika mycket eftersom hon lever som en del av det svenska samhället.

Kalle som har konverterat till judendomen men som är född svensk vänder sig därför emot begreppet etnisk jude. Istället väljer han att särskilja judar som har en judisk mamma för att man då är född jude. ”Alla judar är etniska judar oavsett konvertering eller inte.” Kalle ser Israel som sitt andra hemland.

Det går att konvertera till judendomen utan att ha judiska rötter och ändå kalla sig själv för jude och en person med judiska rötter som har tagit avstånd från judisk tro och kultur är också en jude. Som sammanfattning är en person en jude som själv kallar sig för jude men som också kallas för jude utav sin judiska omgivning (Goldberg & Krausz, 1993: 79-80). Eftersom

Kalle har gjort ett medvetet val och konverterat till judendom och erkänns av judisk lag som jude är han med andra ord jude och hade han varit kvinna så hade hans barn varit födda judar.

Kalles medvetna val att söka sig till judendomen innebär att han på ett aktivt sätt har valt att förändra sin identitet medan Amanda och David inte gjort lika medvetna val. För Amanda har frågan om identitet aldrig varit särskilt relevant då hon upplever sig som svensk. David å sin sida som helt och hållet är jude både via sin mor och far har funderat mer över sin identitet och har förutom det judiska även en stor del polsk kultur i sin identitet då hans föräldrar är uppväxta där.

Gemensamt för både Amanda och David är dock att deras föräldrar har varit väldigt noga med att deras barn ska införlivas i det svenska samhället. David säger att ”Vi tog en väldigt stor del av den svenska kulturen och mina föräldrar tyckte väl på något sätt att ifall vi ska växa upp i Sverige så är det viktigt att vi lär oss av den svenska kulturen och tar del av den”. De firar båda till exempel julafton och andra svenska högtider även om det görs för att det är en trevlig tillställning och inte för att ta till sig en kristen värdegrund. Detta är något som är gemensamt för både Amanda och David.

Israel-Palestinakonflikten som skapande av identitet

Kultur och konflikt är sammanfogade och återskapar varandra konstant. I en konflikt som både kan vara personlig eller röra fler parter så existerar det alltid minst en motståndare till ena sidans ståndpunkt. Detta är meningsskapande identitet. Den andra sidan är ofta sedd som roten och anledningen till att en konflikt existerar och det är svårare att gräva djupare för att söka efter konfliktens problem. Då det är judisk identitet som fokus ligger på i denna uppsats så innebär det att identiteten gäller flera människor och deras meningsskiljaktighet med en annan part (LeBaron & Pillay, 2006: 84-85).

Människan är en kulturell varelse och konflikt kommer därför att ligga väldigt nära identitetsskapandet. David håller med om konfliktens roll och berättar hur det bland judar idag finns väldigt många åsikter, positiva och negativa angående Israel, dess politik och israeler i jämförelse med sig själva som judar. ”Man kan ju älska folket i ett land utan att hålla med om deras politik, och så kan man också älska politiken och hata folket eller älska båda delarna. Jag tycker inte att man inte ska kunna tycka om ett land bara för att de har en taskig eller bra politik. Det handlar väl om dem man känner där eller folket”.

Amanda hävdar att det för vissa kan tolkas som att man stödjer den israeliska politiken genom att bo där. Själv hävdar hon att med sin närvaro i Israel har hon en möjlighet att dela med sig av sekulära åsikter gentemot den religiösa extremism som finns på vissa håll. Särskilt i relation till konflikten med Palestina och emot araber rent generellt. Detta kopplat till att människor som är del av en konflikt sällan väljer att gräva djupare gällande sin egen roll. Kalle berättar också om den problematik som finns när han älskar ett land som han anser begår orättfärdiga saker gentemot palestinierna.

Den inneboende konflikt som både Amanda och Kalle ger uttryck för gällande Palestinakonflikten är dock inte en norm bland mina informanter. Anna har inget politiskt intresse och har valt att inte engagera sig i konflikten. Hon säger att hon många gånger har fått frågor rörande sin åsikt men är inte intresserad av att involvera sig i den debatten. Hon har dock många vänner som blivit påhoppade för att de är judar. Att till exempel bära en davidsstjärna anses av många vara en politisk symbol. Hennes judiska identitet är inte politisk så av den anledningen anser hon det inte vara rätt att hon ska få kritik för Israels politik. Samtidigt som hon säger sig inte vara påläst tycker hon ändå att det blir lite fel att inte kunna stå upp och diskutera för de åsikter hon bär på. Även om hon inte har valt sida i konflikten så sympatiserar hon ändå med Israel som nation. Det ligger nära Davids tankar om att det går att älska ett land men ta avstånd från politiken. Hon anser dock inte att hon ska behöva tvingas ta del av något bara för att det av andra ibland tillskrivs hennes etniska identitet.

Kalle anser sig bli mer övertygad i sin judiska identitet om det är en konfliktsituation där han känner sig påhoppad. Han kan också bli det om meningsmotståndare pålägger honom åsikter som han inte valt då han inte överensstämmer med allt Israel gör i sin konflikt med palestinierna. ”Konflikt kan hjälpa att skapa en identitet men det har aldrig varit någon drivkraft för mig”. Det går tillbaka till att det i en konflikt finns två sidor och om den ena sidan växer så gör även den andra det. Blir Kalle påhoppad kommer hans försvar öka i styrka. Han hävdar att oavsett var man har sina åsikter så handlar det om ens fallenhet till att aktivera sig. Personen i fråga förenar alltså sin fallenhet för att aktivera sig med en viss roll som i det här fallet skulle vara att försvara ena sidan i konflikten. ”Jag personligen tycker inte om aktivister eller idealister för att de tror för starkt på det de gör och de yttrar sig för starkt”. Det är enligt Kalle en sorts fanatism som han inte orkar med.

Oavsett om en konflikt är personlig eller involverar fler parter så är den alltid minst tvådelad. I fallet judisk identitet fungerar antisemitism som en konfliktfaktor. ”Det känns som att man automatiskt är lite utsatt för att man är judisk. Dels på grund av Israelkonflikten och dels på grund av nazistiska åsikter”. David hävdar att det till och från alltid har inneburit en risk att vara jude och därför är konflikt identitetsskapande.

Israel som är en plats dit alla mina informanter med jämna mellanrum reser, har enligt David konflikt extra tätt förknippat med nationella identiteten eftersom landet alltid har haft en konfliktartad situation med kringliggande länder. Exempel på hur det påverkar den nationella identiteten är den obligatoriska värnplikt som gäller för alla oavsett kön. Om man av olika anledningar inte har gjort sin värnplikt blir personen i fråga betraktad med misstanke om inte ett tydligt handikapp hindrar en från att delta. Det är alltså en kollektiv norm att vara en del av en konflikt dels som israelisk jude och dels historiskt som jude utanför Israel. Det kan också vara en av anledningarna till den starka gemenskapen, vikten av familjen och det kollektiva som mina informanter räknar som judisk identitet. Anna lyfter fram det som en av aspekterna hon älskar med Israel samtidigt som hon väljer att inte identifiera sig själv med konflikt och politik.

Samspelet mellan svensk och judisk identitet

Detta avsnitt handlar om hur mina informanter förklarar sin judiska identitet kopplat till det svenska samhälle som de lever i och är en del av. En personlig identitet varierar eftersom den är kontextuell. En människa agerar i olika sammanhang med olika spelregler därför förändras identiteten. En identitet är även relationell då den också skapas gentemot en motsats (Hammarén & Johansson, 2009: 90).

Hos mina informanter är Kalle som i vuxen ålder konverterat till judendomen den person som medvetet har sökt förändra sin identitet. Han beskriver processen som att bli ”rätt” person. Konverteringen handlade om att ”hitta hem och att korrigera ett faktafel” i sin egen personlighet. Judar i Europa och däribland Sverige ligger relativt nära varandra i sin judiska identitet. Kalle beskriver hur han uppfattar israeler som annorlunda. Han har också judiska vänner med marockanskt ursprung och han hävdar att det går att se en stor skillnad i identiteten mellan judar bosatta i olika länder. ”Deras mat är lite annorlunda och deras sätt att vara är lite annorlunda. Lite mer öppna och högljudda”. ”Jag tycker alltid att israeler framförallt är väldigt framfusiga, högljudda, burdusa. Lite mer rakt på, det är ingen som är som katten runt het gröt”.

Exponeringen av olika temperament som Kalle beskriver anser han har gjort honom mer öppen och direkt vilket gör att han kan ses som konstig i Sverige eftersom han sticker ut. Exempelvis så nämner han situationer rörande sin relation till kvinnor men också i arbetslivet. ”Personligen så kör jag ofta på att det får bära eller brista”. ”Man vinner mycket på att vara direkt men i en jobbsituation så är det svårare att vara direkt men som sagt någon måste säga det och jag kan ta det, inga problem”. När det gäller situationer i arbetslivet så kan han lätt målas upp som en syndabock och märker han att hans beteende inte uppskattas så slutar han med det. På det stora hela är dock Kalle nöjd över de nya influenserna i sin personlighet. ”Det finns så mycket i världen som man kan gå miste om när man inte gör det. Man vet inte vad som händer, det kan gå bra och det kan gå dåligt”. Att låta ens handlingar bära eller brista är enligt Kalle något positivt och sorglöst för brister det ”så får du försöka någon annanstans”.

Amanda å sin sida ser på sitt delade ursprung som att det bidragit till att hon haft lätt att träffa vänner av delat ursprung precis som hon själv, även om det kan vara olika nationaliteter det gäller. ”Det gör att vi kan titta på den svenska kulturen genom två glasögon och ha något att prata om.”

Trots att Amanda nämner hur hon har haft lätt att närma sig människor i samma tvådelade etniska sits har frågan om identitetskapande aldrig varit lika viktigt för henne som det är för Kalle. ”Eftersom jag är uppvuxen i Sverige och har gått i svensk kommunal skola så har frågan om identitet aldrig varit relevant”. Hennes föräldrar har aldrig sökt extra åtgärder eller något som skulle särskilja henne från någon annan i samhället relaterat till hennes judiska rötter.

Hon tror att identitet till största delen skapas av familj och vänner. I och med sin judiska och sin svenska släkt har hon alltid exponerats för ”två olika sätt att leva”. I och med konstaterandet att familjeförhållanden är med och skapar identitet går det att tolka det som att

hon bejaktar sin egen identitet när hon säger sig ha lätt att närma sig människor med liknande familjebakgrund. Eftersom hon väljer att se familj och vänner som viktiga komponenter i identitetsskapande så blir det också automatiskt för henne eftersom hon sätter sig själv i relation till dem.

Anna påstår att hennes israeliska sida med största sannolikhet har kommit att identifiera henne starkare än den svenska om de båda ska sättas i motpol. Hon känner sig dragen till den gemenskap som existerar i Israel och judisk kultur. Den familjesammanhållning som gör att ens släkt många gånger blir ens vänner. Som förklaring till varför det har blivit så tänker hon att geografiska avstånd inte är lika stora som i Sverige och att umgänget därför blir mer naturligt. Hon använder uttryck som ”värme” och att synen på kollektivet är annorlunda än i Sverige. ”Min farbrors kompis, om han skaffar sig en kompis så kommer hon också in i familjen. Denna kollektiva känsla har hon även i sin umgängeskrets och hon uppskattar att ha vänner runt sig.

Trots att Anna erkänner sin israeliska sida som större går det att se det som relationellt eftersom hon lever i Sverige och av den anledningen har lättare för att sätta begrepp för vad som är israeliskt. ”Jag trivs i samhället här och hur det fungerar här”. Värme och öppenhet som hon nämner tidigare tycker hon är lika med Göteborg när hon pratar om hur hennes hemstad har präglat henne. Hon nämner att med judar från andra svenska städer blir det att Göteborg och Malmö har ett mer gemensamt temperament än de från Stockholm som hon uppfattar som mer avståndstagande även om hon är tydlig med att inte generalisera.

Att förknippa sig med sin hemstad i sådana sammanhang är ett synsätt som hon delar med David som också pratar om olika temperament som han förknippar med olika städer. Synen på familjesammanhållningen delar hon också med David som främst associerar sin judiska personlighet som väldigt familjeorienterad. ”Det är inte det att man lever sina egna liv utan alla är en och samma familj.”

Anna ser sig dock inte enbart kopplad till sin judiska identitet utan har flera lager i sin person. Samtidigt som hon älskar den kollektiva familjesammanhållningen hos sina israeliska släktingar vill hon lyfta fram sin egen självständighet också. Hon har från tidig ålder fått lära sig att stå på egna ben och även tränat simhopp vilket också är en individualistisk sport trots att hon var del av ett lag. Detta är drag hon väljer att lyfta fram som en stark del av hennes identitet.

David hävdar att eftersom hans judiska familj levde sekulariserat i Polen så var det inte svårt att fortsätta vara sekulär i det nya livet i Sverige. Det handlar om anpassning enligt honom men också om hur stora chanserna är att kunna leva som i det gamla landet. Eftersom David är uppväxt i Sverige är hans norm att leva svenskt som han kallar det. ”Att äta det som finns här så det skulle snarare vara en ganska jobbig anpassning för mig att byta över till koscher helt plötsligt. Då hade jag varit tvungen att lära mig massor med nya ritualer och recept”.

Hos David är den polska kulturen en lika stor del av hans identitet som det judiska. Detsamma för hans föräldrar som i och med att de blivit äldre och pensionärer närmar sig Polen mer och mer. Tidigare hade Davids föräldrar inte kunnat återvända till Polen eftersom de var judar, då

skapades ett avstånd och banden med det svenska samhället stärktes. ”Vi firar julafton och påskafton. När det var midsommar brukade min mor ta med oss till Slottsskogen så fick vi lära oss att dansa runt stängen och allt sådant”. Att gå i en svensk skola med de normer som finns där och att inte vara annorlunda rent utseendemässigt tror David har hjälpt honom att vara trygg i sin svenska identitet.

Avslutning

I denna uppsats har jag sökt svar till hur mina informanter praktiserar sin judiska identitet. Det innebär att jag samtidigt måste få veta vad judisk identitet är i deras ögon. Hur tolkar mina informanter sin etniska och kulturella judiska identitet gentemot det svenska samhälle som de är uppvuxna och integrerade i? Tre av mina informanter lyfter fram betydelsen av familj och sammanhållning som centrala aspekter i vad det för dem innebär att vara judisk. De är inte religiösa så de betraktar sin identitet ur ett mer socialt perspektiv. Kalles fokus läggs främst på religionen eftersom det var orsaken till vad som fick honom att konvertera och skapa sig en judisk identitet. En stark familjesammanhållning har Kalle förvisso också men hans familj är inte judar. Då han lever utifrån religiösa riktlinjer så gott det går är det korrekt att hävda att hans judiska identitet främst är religiös. En annan gemensam ritual som alla mina informanter delar är att hur de än förhåller sig till Israel rent politiskt så reser de dit med jämna mellanrum och ser det som ett sorts andra hemland.

Jag har även i samtalen med mina informanter tittat på om de anser att det innebär en konflikt att vara jude. Förutom olika uppfattningar i religionen så har det inom det judiska folket och främst de som lever utanför Israel funnits en konflikt i hur man ska förhålla sig i den pågående Palestinakonflikten då vissa är för och vissa är emot konflikten (Nyström, 1991: 19-20). Konflikt har också existerat utifrån dels på grund av den antisemitism som existerat genom historien och dels på grund av den aktuella konflikten mellan Israel och omkringliggande arabländer. Konflikt finns alltså både inom den egna gruppen och gentemot grupper utifrån. Alla fyra informanter är medvetna om den kontrovers som det innebär att vara jude och alla har någon gång antingen själva hamnat i konflikt eller känt någon som har gjort det på grund av sin judiska identitet.

Det största dilemmat hos mina informanter är dock den aktuella konflikten mellan Israel och Palestina. Det är den som är mest aktuellt i media och det är den som mest kommer upp på tal i förhållande till konflikt. Konflikten existerar dels på ett personligt plan men även i relation till andra människor som ser dem som representanter för Israels politik. Det är främst tre av mina informanter som aktivt analyserar detta. Anna har inte blandat sig i konflikten och anser inte att det har något med henne att göra bara för att hon råkar komma från det landet. Hon påpekar dock att hon inte har något emot någon människa bara för att den har arabiskt ursprung. Hon skulle heller inte döma en människa från den arabiska regionen annorlunda än någon annan för att Israel ligger i konflikt med dem.

I båda fallen av konflikt och synen på judisk identitet har det alltid funnits en informant som har förhållit sig lite annorlunda till temat jag har tagit upp. Jag vill dock påpeka att ingen av

dessa undantag har motsatt sig det som sagts av andra utan deras fokus har bara varit mer särpräglad. I samspelet mellan det svenska och det judiska som jag väljer att använda som en relationell identitet så är mina informanternas etniska utgångspunkter väldigt olika vilket gör att svaren på hur de tolkar min fråga varierar. Till exempel David som inte är etnisk svensk utan hans familj är polska judar. Det gör att han får en extra dimension i sin identitet rent relationellt i och med den polska bakgrunden. Han är dock uppvuxen i Sverige så hans uppfattning om vad han förknippar som svenskt hos sig själv är lika omfattande som hos de andra då de alla är lika integrerade i Sverige. David säger sig främst ha tagit till sig värderingar som han finner synonymt med det svenska samhället. Och då resonemanget är ungefär lika hos mina informanter gällande praktisering av sin identitet och syn på konflikt går det att uppfatta det som att deras syn på värderingar är relativt lika.

Något som är gemensamt för alla mina informanter är att de alla ser sig som delaktiga i det svenska samhället och alla förutom David har minst en förälder som är svensk. Svenska högtider firar nästan alla, undantaget är Kalle som känner motstridiga känslor till att fira jul och andra högtider relaterade till kristendomen. Som den ende av mina informanter är han praktiserande jude men också den ende som är född svensk med en helsvensk familj.

De av mina informanter som har judisk familj betonar att det de betraktar som en stor del av sin judiska identitet är sammanhållningen. De har alla en nära koppling till släkt och familj som de med jämna mellanrum besöker i Israel respektive Polen. De är alla uppvuxna med judiska högtider på ett sätt där det snarare är en social tillställning och inte en praktik i strikt religiös bemärkelse. Amanda praktiserar inte några judiska högtider idag eftersom hon anser att hon kan tillämpa sin judiska identitet på olika sätt. Som barn deltog hon dock och hon känner att hon har lika bra relation med sin familj även om hon inte deltar i judiska högtider. Den äldre generationen är också ett medel som kan fungera som ett verktyg för att hålla en etnisk identitet vid liv. Amandas farmor som suttit i koncentrationsläger har alltid hävdad att hennes barn ska göra det som fungerar bäst för dem. Då Amanda påstår att hennes familj är väl medveten om sin judiska identitet så går det att hävda att styrkan i ens identitet inte behöver gå ut på att föra den vidare. David å sin sida har en farmor som vill att han ska gifta sig judiskt men det tas i Davids familj mer som ett tecken på att hans farmor är så pass gammal att hon har sina rötter i äldre värderingar.

Jag tar upp judisk identitet på det sätt mina informanter använder sig av den i sin roll som judar i det svenska samhället. Då mina informanter har olika personliga identiteter vilket enligt Erving Goffman är roller agerar de i sina roller utifrån olika förutsättningar som grundas i deras specifika personlighet. Den här uppsatsen visar på att det finns olika komponenter som gör att det finns en sammansatt judisk kultur. Den judiska identiteten är olika stark och utformad hos varje individ eftersom deras roller ser olika ut. Mina informanter som alla är i samma åldersgrupp och uppväxta i samma svenska samhälle och stad har en identitet som många gånger men inte alltid är gemensam.

Anna, Kalle och David är bekanta med varandra men sättet de praktiserar sin judiska identitet är blandad eftersom de är olika individer som spelar olika roller. Detsamma gäller också Amanda.

I det svenska samhället idag är det viktigt att vara medveten om identitet därför att det finns många olika uppfattningar angående vad som kännetecknar den kulturella identiteten och det är komplicerat och kontroversiellt att idag tala om en homogen svensk identitet. Människor med väldigt många olika kulturer delar det svenska samhället och därmed är idag en gemensam praktik oerhört komplicerad att applicera på alla. En stark identitet hos en människa eller en samhällsgrupp kan vara accepterande gentemot andra identiteter Amandas farmor är ett levande exempel på det. Möjligtvis går det att sträva efter gemensamma värderingar i ett samhälle som grund för en gemensam kultur. David hävdar att det för honom är det han förknippar som svenskt. Idag är kultur och identitet ett ämne som är väl värt att utforska eftersom det går att urskilja stora motsättningar mellan olika kulturer och identiteter i det svenska samhället. Det behöver inte alltid fokuseras på etnisk identitet utan det kan lika gärna gälla motsättningar mellan olika idrottslag eller politiska fraktioner.

Som avslut tolkar jag empirin från mina informanter som att deras judiska identitet utgår ifrån samma komponenter, sammanhållning och familj. Deras praktik skiljer sig aningen då en person är religiös, en person firar inte judiska högtider och så vidare. De är alla medvetna om vilken roll konflikten i mellanöstern spelar men väljer att lägga olika fokus på det. Kopplingen till det svenska och det judiska i deras identitet är lika stark även om deras etniska bakgrund är olika. De utgår även från samma grund när de pekar ut vad de förknippar som svenskt i sin identitet. De känner sig alla som en del av det svenska samhället vilket de tycker fungerar förhållandevis bra och att det här i Sverige finns ett gemensamt förhållningssätt gentemot andra människor som de alla bejakar.

Litteraturförteckning

Tryckta källor:

DeWalt. M Kathleen & DeWalt. R Billie. 2011. *Participant Observation*. Lanham: Rowman & Littlefield

Ekholm Mats & Fransson Anders. 1992. *Praktisk Intervjuteknik*. Stockholm: Nordstedt

Eriksen Hylland Thomas. 1999. *Kulturterrorismen*. Nora. Nya Doxa

Goldberg Theo David & Krausz Michael. 1993. *Jewish Identity*. Philadelphia: Temple University Press

Glück David, Neuman Aron & Stare Jacqueline. 1997. *Sveriges judar: deras historia, tro och traditioner*. Stockholm: Judiska museet

Groth Bente. 2002. *Judendomen: kultur, historia, tradition*. Stockholm: Natur och kultur

Johansson Thomas & Hammarén Nils. 2009. *Identitet*. Malmö: Liber AB

Kvale Steinar & Brinkmann Svend. 2009. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur

Nyström Kerstin. 1991. *Judarna i det svenska folkhemmet: identitet, integration, etniska relationer*. Lund: Lund University Press

Pillay Venashri & LeBaron Michelle. 2006. *Conflict across cultures*. London: Nicholas Brealey

Allmänna internetkällor

Svenska kommittén för antisemitism. <http://skma.se/antisemitism/>. 2014-12-05

Jewish agency. <http://www.jewishagency.org/first-steps/program/2016>. 2015-01-22